

ДО ПРОБЛЕМИ УСВІДОМЛЕННЯ ПІДЛІТКАМИ НЕБЕЗПЕЧНИХ СИТУАЦІЙ

В статті розглядаються психологічні особливості усвідомлення підлітками небезпечних ситуацій, представлені результати їх експериментального дослідження.

Реалізація виховної функції в навчально-виховному процесі вимагає від вчителя володіння інформацією про методи, прийоми та форми роботи з підлітками щодо забезпечення їх особистої безпеки. Проблема безпечної поведінки дітей стає все більш важливою для сучасності. До позитивних моментів, орієнтованих на її рішення можна віднести прагнення вчених і педагогів увести в систему навчальних закладів курс "Безпека життєдіяльності". Його ефективність значною мірою визначатиметься тим, наскільки у ньому буде враховано психологічні особливості усвідомлення дітьми різного віку різноманітних небезпек, що їх оточують.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що проблема усвідомлення підлітками небезпечних ситуацій відноситься до розряду складних та малодосліджених. Це обумовлено як складністю явища усвідомлення, методологічними розбіжностями в аналізі феномену усвідомлення, так і зовнішніми факторами, що обумовлюють непередбачуваність небезпечної ситуації. Останнє обумовлює складність застосування діагностичних процедур для вивчення даного феномену. У своїй роботі за робоче означення феномена усвідомлення небезпечності ми обираємо те, у якому реалізуються як свідомі, так і несвідомі акти психічної діяльності.

Узагальнюючи існуючі дані (Г.Г.Бочкарьова 1968, Б.А.Алмазова 1986, Т.В. Драгунова 1968, В.В. Ковальова 1968, Д.Н. Узнадзе 1968) про причини небезпечної поведінки, можна визначити, що головним фактором її виникнення виступає недостатнє усвідомлення дій, спрямованих на порушення загальнолюдських норм життєдіяльності.

В той же час, в деяких працях (В.Н.Кудрявцева 1976, Д.Н. Узнадзе 1966, В.А. Крутецький, Н.С.Лукін 1963, Ш.Н. Чхартішвілі 1965) констатується, що адекватність усвідомлення оточуючої дійсності залежить від:

- психічного розвитку дитини, та її особливостей сприйняття оточуючого світу;
- сформованості самооцінки та самоконтролю дій;
- індивідуальних особливостей, характеризуючих динаміку психологічних властивостей особливості дитини;
- наявності певних стереотипів поведінки;
- зовнішніх соціально-психологічних умов оточуючого середовища та умов виховання.

Аналізуючи проблему небезпечної поведінки дитини, важливим є розгляд того, як реалізуються інтелектуальні здібності в конкретних ситуаціях небезпечної поведінки.

Враховуючи актуальність проблеми, її недостатню розробку в психології, нами було поставлено за мету визначити особливості усвідомлення підлітками різних ситуацій небезпечної поведінки.

Для дослідження особливостей усвідомлення небезпечної поведінки підлітків нами, в рамках дисертаційного дослідження, був розроблений спеціальний опитувальник, який дозволив визначити характер усвідомлення небезпечних ситуацій, що пов'язані з:

- незадовільною учбовою діяльністю (Ф1);
- транспортними засобами (Ф2);
- переміщенням у просторі (Ф3);
- пробуванням алкоголю, наркотичних речовин, цигарок (Ф4);
- умовами ігрової та дозвільної діяльності (Ф5)
- пізнавальною діяльністю (Ф6);
- взаємодією з іншими людьми (Ф7)

Опитувальник визначає особливості усвідомлення 27 різних аспектів небезпечних ситуацій: бути неготовим до уроків; грати в різні ігри біля дороги; переходити вулицю у невизначеному для цього місці; застрибувати на транспорт, який рухається, кататися на велосипеді; пересуватися по дахах будинків; стрибати з великої висоти; гратися на будівельних об'єктах; пірнати в воду у невідомому місці; залишатися одному вдома; піти далеко від дому; пробувати цигарки; дратувати тварин; грати в азартні ігри на гроші; гратися з різкими предметами; гратися з вогнем; розбирати зброю; заходити з незнайомою людиною до парадної; коли вдома конфлікт або сварка; відстоювати свої та чужі права в бійці; гуляти пізно ввечері одному; знаходитися під час грози на вулиці; пробувати наркотичні речовини; вживати алкоголь; залишити газову плиту без нагляду; розбирати електроприлади; лякати інших людей.

В дослідженні взяли участь 1620 дітей шостих та сьомих класів. З них 835 дітей сьомих класів 13 років: 414 дівчат, 421 хлопців. Дітей шостих класів 12 років – 785 осіб. З них 366 дівчат та 419 хлопців.

Розглядаючи середні значення одержаних даних на загальній виробі, ми виявили, що діагностовані показники, що характеризують особливості усвідомлення небезпечних ситуацій у дітей 12-13 років, представлені неоднозначно.

На першу позицію вийшла ситуація (Ф4), пов'язана з пробуванням алкоголю, наркотичних речовин та цигарок (21%). На другу позицію – ситуація (Ф5), пов'язана з умовами ігрової та дозвільної діяльності, і (Ф6), пов'язана з небезпечною пізнавальною діяльністю (17%). На третю позицію – ситуація (Ф1), пов'язана з умовами неблагополучної учбової діяльності (16%). На четверту позицію – ситуація (Ф3), пов'язана з переміщенням

у просторі (15%). На п'яту позицію – ситуація (Ф7), пов'язана з взаємодією з іншими людьми (13%). На шосту позицію – ситуація (Ф2), пов'язана з транспортними засобами (1%).

Подальший аналіз особливостей усвідомлення небезпечних ситуацій засвідчує певні відмінності цього процесу у дітей різних вікових груп.

Що стосується виявлення зазначених особливостей усвідомлення небезпечних ситуацій у дітей 12 років (6 класів), то тут на першу позицію виходить ситуація (Ф4), пов'язана з пробуванням алкоголю, наркотичних речовин та цигарок (20%); на другу позицію – ситуація (Ф5), пов'язана з умовами ігрової та довільної діяльності і (Ф6), пов'язана з небезпечною пізнавальною діяльністю (17%); на третню позицію – (Ф3), пов'язана з переміщенням у просторі (16%); на четверту позицію – ситуація (Ф1), пов'язана з умовами неблагополучної учбової діяльності (15%); на п'яту позицію – ситуація (Ф7), пов'язана з взаємодією з іншими людьми (14%); на шосту позицію – ситуація (Ф2), пов'язана з транспортними засобами (1%).

Схожа картина виявлена у дітей 13 років: на першу позицію виходить ситуація (Ф4), пов'язана з пробуванням алкоголю, наркотичних речовин та цигарок (20%); на другу позицію – ситуація (Ф5), пов'язана з умовами ігрової та довільної діяльності і (Ф6), пов'язана з небезпечною пізнавальною діяльністю і (Ф1), пов'язана з умовами неблагополучної учбової діяльності (17%); на третню позицію – ситуація (Ф3), пов'язана з переміщенням у просторі (15%); на четверту позицію – ситуація (Ф7), пов'язана з взаємодією з іншими людьми (14%); на п'яту позицію – ситуація (Ф2), пов'язана з транспортними засобами (1%).

Як ми бачимо, відмінності у співвідношенні усвідомлення небезпеки підлітками 12 та 13 років виявилися неістотними.

Розглядаючи особливості достовірних відмінностей між класами в ступені усвідомлення небезпечних ситуацій, було виявлено, що за окремими з них, діти 12 років статистично достовірно відрізняються від дітей 13 років (Ф3, Ф5, Ф7). Зокрема, по показнику пов'язаному з переміщенням у просторі; умовами ігрової та довільної діяльності; взаємодією з іншими людьми ($t=5,0$; $p<0,05$), а також по показнику (Ф6), який пов'язаний з пізнавальною діяльністю. Ці дані вказують на те, що діти 12 років краще усвідомлюють небезпечні ситуації, пов'язані з переміщенням у просторі; пробуванням алкоголю, цигарок та наркотичних речовин; з умовами ігрової та довільної діяльності

Виявлено певні особливості відмінностей між хлопчиками та дівчатами 12 років по показниках, які характеризують усвідомлення небезпечних ситуацій. Зокрема, дівчатка 12 років статистично виразно відрізняються від хлопчиків 12 років по (Ф6)-пов'язаний з пізнавальною діяльністю, (Ф2) - з транспортними засобами, (Ф5) - з умовами ігрової та довільної діяльності, (Ф3) - з переміщенням в просторі. (див.табл.1).

Таблиця 1.

Відмінності між хлопчиками та дівчатами 12 років за показниками, що характеризують рівень усвідомлення ними небезпечних ситуацій.

клас	Показник	Ф1	Ф2	Ф3	Ф4	Ф5	Ф6	Ф7
Хл 6 кл	М	0,72	0,17	2,15	2,73	8,51	1,46	2,70
	δ	0,45	0,38	0,90	0,65	2,49	0,71	1,17
Д 6 кл	М	0,73	0,10	2,32	2,76	9,03	1,83	2,63
	δ	0,44	0,30	0,74	0,61	2,07	1,14	1,09
	t	0,42	3,21	2,86	0,64	3,13	5,00	0,80

Аналізуючи особливості показників усвідомлення небезпечних ситуацій між хлопчиками та дівчатами 13 років було встановлено, що за окремими з них дівчатка 13 років статистично достовірно відрізняються від хлопчиків 13 років, а саме (Ф6) – з пізнавальною діяльністю; (Ф5) – з умовами ігрової та довільної діяльності; з (Ф3) – з переміщенням у просторі; (Ф7) – з взаємодією з іншими людьми (див. табл. 2).

Як ми бачимо, як у 12-річних підлітків, так і у 13-річних, знаходять прояв статевоспецифічні розбіжності між діагнованими показниками. Хлопчики 12 років краще усвідомлюють ситуації, пов'язані з небезпекою транспортних засобів, тоді як дівчатка цього віку – переміщенням у просторі, умовами ігрової, довільної та пізнавальної діяльності. Що ж стосується 13-річних підлітків, то дівчатка, порівняно з їх ровесниками хлопчиками, відрізнялися достовірно вищим ступенем усвідомлення небезпеки у ситуаціях, пов'язаних з переміщенням у просторі, умовами ігрової, навчальної та пізнавальної діяльності та взаємодією з іншими людьми.

Таблиця 2.

Статистично достовірні відмінності між хлопчиками та дівчатками 13 років за показниками, що характеризують рівень усвідомлення ними небезпечних ситуацій.

клас	Показник	Ф1	Ф2	Ф3	Ф4	Ф5	Ф6	Ф7
Хл 7кл	М	0,72	0,14	1,81	2,58	7,56	1,21	2,04
	δ	0,69	0,41	0,94	0,74	2,63	0,77	1,23
Д 7 кл	М	0,76	0,13	2,05	2,57	8,39	1,63	2,23
	δ	0,43	0,40	0,86	0,73	2,23	0,60	1,22
	t	1,16	0,38	3,93	0,29	4,92	5,00	2,27

В подальшому важливим є розгляд відмінностей у ступені усвідомлення небезпеки старшими підлітками та з'ясування характеру впливу інтелектуальних особливостей на специфіку усвідомлення підлітками різного віку та статі небезпечних ситуацій.

Підсумовуючи результати виконаного долідження можна зробити такі висновки:

1. Проблема усвідомлення небезпечної поведінки дітьми є однією із актуальних для сучасної психології. Її вирішення ускладнюється як суто методологічними розбіжностями в порозумінні феномену усвідомлення, так і зовнішніми факторами, що обумовлюють непередбаченість небезпечної ситуації.
2. Апробовано опитувальник для визначення характеру усвідомлення небезпечних ситуацій, що виникають в життєдіяльності підлітків, який дозволяє фіксувати сім основних груп таких ситуацій, а саме: незадовільною навчальною діяльністю, транспортними засобами; переміщенням у просторі; використанню алкоголю, цигарок та наркотичних речовин; ігрової, довірливої та пізнавальної діяльності в несприятливих умовах, а також взаємодією з іншими людьми.
3. Встановлено, що більшість підлітків 12- 13 років краще усвідомлюють небезпечні ситуації пов'язані з вживанням алкоголю, наркотичних речовин та палінням цигарок (21%), а менш всього усвідомлюють небезпечні ситуації з транспортними засобами. При цьому суттєвих розбіжностей між дітьми 12-13 років не виявлено. Проте існують статевоспецифічні відмінності в усвідомленні небезпеки пізніх ситуацій, що має враховуватись при розробці та впровадженні превентивних заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Безопасное и ответственное поведение. В 3-х частях./ Под общ. Ред. А.Н.Сизанова. – М.:Тесей, 1998.
2. Божович Л.И. Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М., Педагогика, 1972. –215с.
3. Николаичев Б.О. Осознаваемое и неосознаваемое в нравственном поведении личности. – М., 1976. –95с.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. –СПб.: ЗАО Издательство "Питер", 1999. – 720с.

Матеріал надійшов до редакції 15.09.03 р.

Булгакова Е.Ю. К проблеме осознания подростками опасных ситуаций.

В статье рассматриваются психологические особенности осознания подростками опасных ситуаций, представлены результаты их экспериментального исследования.

Bulgakova E.Y. To the problem of comprehension of the teenagers of dangerous situations.

The psychological features of comprehension of the teenagers of dangerous situations are considered; the results of their experimental research are represented.